

Sedad Dizdarević¹

DUHOVNI I INTELEKTUALNI BACKGROUND ILHAMIJE ŽEPČAKA

Sažetak

S obzirom da Ilhamija predstavlja jednu od najutjecajnijih ličnosti bosanske kulturne historije s kraja osmanskog perioda upoznavanje njegovog intelektualnog i duhovnog pregnuća nameće se kao potreba kako bismo bolje razumjeli njegov značaj za sveukupno društveno i kulturno strujanja unutar tadašnje Bosne i Hercegovine. Dekonstruktivskom metodom analize teksta obrađena su najznačajnija Ilhamijina djela na osnovu čega je autor nastojao razaznati najkarakterističnije silnice njegovog intelektualnog i duhovnog backgrounda. Kao rezultat ovog rada nameće se zaključak da je Ilhamija prije svega i više od svega bio mistik, prožet vjerskim i gnostičkim žarom, koji je svoju misiju vidio u osvješćavanju i prosvješćavanju sunarodnjaka.

Njegov intelektualni background je snažno obilježen mističnom duhovnošću gdje najviše do izražaja dolazi transcendentna ljubav i želja da se približi svome Gospodaru. Moral, zuhd i ibadet predstavljaju gradivne elemente njegovog unutarnjeg duhovnog bića a prosvjetiteljski zanos, buntovništvo i društveni angažman označavaju osnovnu nit njegovog izvanjskog bića.

Ključne riječi: Abdulvehhab Ilhamija, Historija, Književnost, Tesavvuf, Prosvjetiteljstvo

UVOD

Sejjid Abdulvehhab ibn Abdullvehhab Žepčevi Ilhami-baba, poznatiji kao Ilhamija spada u red najpoznatijih intelektualnih figura Bosne i Hercegovine s kraja osamnaestog i početka devetnaestog stoljeća. On je, također, najplodniji Alhamijado pjesnik i jedan od najhrabrijih bošnjačkih intelektualaca tokom

¹ Docent, Islamski pedagoški fakultet u Zenici, sedad73@yahoo.com

cijelog razdoblja osmanske vladavine u Bosni i Hercegovini.(Balić, 1994 i Nametak, 1991)

Njegovom ličnošću i djelom su se bavili manje-više mnogi istraživači, međutim, posebnu pažnju su mu posvetili učenjaci kao što su Safvet-beg Bašagić, Mehmed Handžić, Smail Balić, Hasan Kikić, Kasim Dobrača, Muhammed Ždralović, Muhammed Hadžijahić, a posebno Muhammed Hadžijamaković i Abdurahman Nametak. Hadžijamaković je sakupio i preveo sve Ilhamijine pjesme na turskom, arapskom i bosanskom jeziku te ih objavio u knjizi pod naslovom «Ilhamija, život i djelo». Također, trebalo bi napomenuti da je Kasim Dobrača preveo Ilhamijino prozno djelo «Tuhfetu-l- musallin ve zubdetu-l- hašiin» sa turskog na bosanski jezik.

Mada su o njemu pisali mnogi, međutim još uvijek nije iscrpljeno sve ono što bi se o njemu moglo reći i još je mnogo toga što je ostalo nedorečeno. Različiti autori su se bavili različitim dimenzijama njegove ličnosti i većina ih se fokusirala na njegov didaktičko-poučni i buntovnički opus djela. Tačno je da većina autora djelomično ukazuje na mističko-irfanski i prosvjetiteljski dio Ilhamijinog svjetonazora i pjesničkog opusa, međutim, njihove opservacije se, uglavnom, zadržavaju na generalizacijama i navođenju općih specifika islamskog irfana i prosvjetiteljskog duha ne konkretizirajući i ne apstrahirajući ih na primjeru Ilhamije.

U svakom slučaju, Ilhamija nije izuzetak od ostalih bošnjačkih pisaca, pjesnika, učenjaka i intelektualaca koji su živjeli i djelovali u periodu osmanske vladavine. Mora se reći da je načinjen značajan napredak te da postoje vrijedne studije i kritički prikazi koji pružaju mogućnost drugim autorima da se detaljnije bave idejnim okvirima i životom naših velikana iz tog perioda te da na njihovim primjerima rekonstruiraju našu kulturnu, civilizacijsku i intelektualnu povijest tog perioda.

1. VJERA

Vjera i tesavvuf, odnosno, tarikatski put kod Ilhamije predstavljaju sinonime tako da se njihova istoznačnost podrazumijeva u svim njegovim djelima. Kada govorimo o njegovom vjerskom nazoru, onda moramo upoznati njegov tarikatski put. Njegov tarikatski put i vjera su praktični i povezani sa narodom. Po njemu tesavvuf se ogleda u ibadetu, zuhdu, zikru, stjecanju znanja i činjenju dobrih djela. Za razliku od sufija koji pozivaju u fatalizam, izolaciju, pasivizam,

nihilizam i fosilizaciju svih društvenih aktivnosti Ilhamija poziva na djelovanje u društvu, prosvjetiteljstvo, rad, stjecanje nauke, pročišćavanje srca i morala.

Mada svoj sufijski nazor temelji na odbacivanju materijalizma i prakticiranju tarikatskih obreda kao što su zikr Ilhamija zna da Bogu ne vodi formalno prakticiranje vjere, specifično odijevanje i konstantno ponavljanje molitvi i zikra. U skladu sa dobro poznatim hadisom Božijeg pejgambera «*Došao sam da usavršim ljudske morale*» on u prvi plan stavlja moral i činjenje dobrih djela prema drugim ljudima.

*Sa poniznošću budi mehka srca
Ne uzdaj se u hrku i ćulah*

(Hadžijamaković, 1987A:92)

Stoga većina njegovih pjesama na bosanskom jeziku, a i onih na turskom i arapskom, predstavlja svojevrsni manifest morala i poziv za preispitivanje i preodgajanje vlastitog ćudoređa. No, po njegovom mišljenju, istinski put morala jeste tarikati i slijedenje tog puta osigurava uspjeh na ovom i Božiju bliskost na onom svijetu.

Ilhamija nije formalista koji je okovan i zarobljen mnogobrojnim obredima, ceremonijama, svetošću sufijske odore i formom. On konstantno poziva na aktivnost, dokazivanje i djelovanje. Kao što bez morala i «mehka srca» nema tarikata tako ni bez istinske i iskrene molitve i dozivanja Boga nema tarikata:

*Dubokim uzdahom Bogu se obrati
U hrku i ćulah nikad se ne uzdaj !*

(Hadžijamaković, 1987A:142)

Ilhamija nije pokidao veze sa Šerijatom, niti ga je vješto zaobilazio potencirajući hakikat on, naime, mnogo više govori o Šerijatu i čuvanju njegovih granica, nego što ističe tajne hakikata. To se najbolje reflektira u konstantnom potenciranju na izvršavanju vjerskih obaveza kao što su namaz, post i tome slično. Također, odnos između Šerijata, tarikata i hakikata najbolje pojašnjava u stihu:

*Svemu vladar Šerijat
ne zanemari hakikat
A stub svega tarikati
I on ti je nadohvat*

(Hadžijamaković, 1987A:131)

Ovaj stav Ilhamija još jače potcrtava u konstantnom pozivanju na fikh, Šerijat, Ebu Hanifu, hanefizam i tome slično. Jedna od Ilhamijinih pjesama na turskom jeziku nosi naslov «Hvalospjev velikim mudžtehidima» što u izvjesnoj mjeri pokazuje Ilhamijin stav prema ovom pitanju. Njegov tesavvufski nazor se temelji na zuhdu, koji se organski nadovezuje na šerijat. Ovaj stav Ilhamija izražava u stihu:

*Onoga kog nije usmjerio Kur'an i Alejhiselam
Kroz život vodi šejtan*

(Hadžijamaković, 1987A:81)

Naravno, spomenuti stih je donekle modifikovana formulacija poznatog sufijskog mota «Onaj ko nema šejha, šejh mu je šejtan». Međutim, naspram ovog stiha stoji stih:

*Tko nema svoga šejha
Njegov je gospodar satana*

(Hadžijamaković, 1987A:14)

Ovaj stih je po Hadžijamakoviću falsificiran i ne može se smatrati vjerodostojnim. (Hadžijamaković, 1987A:9) Međutim, ne može se reći da su spomenuti stihovi u kontradiktornosti ili pak da ne odgovaraju Ilhamijinom svjetonazoru. Ukoliko znamo da je Ilhamija bio šejh, onda ćemo se složiti da mu jedna takva derviška krilatica nije bila strana i nepznata. Poznato je da sufije smatraju da svaki pojedinac mora imati nekog vodiča, jer sam ne može pronaći pravi put i ukoliko nema nikoga onda će biti vođen od strane šejtana. Ta činjenica nije daleko od temeljnih vjerskih istina, jer sam Allah dž. š. u Kur'anu govori o onima koji se povode za šejtanom ili koje on vodi².

Kada je riječ o prvom stihu u kom Ilhamija tvrdi da šejtan vodi one koje nije uputio Kur'an i Alejhiselam to treba to prihvatiti kao prevagu Ilhamijinog šerijatskog nazora, jer kao što smo rekli Ilhamija uglavnom daje primat Šerijatu u odnosu na tarikatu tako da se slobodno može reći da je ovdje riječ o dva iskaza od istog autora u različitim stanjima.

² Ima ljudi koji se bez ikakva znanja prepiru o Allahu i koji slijede svakog šejtana prkosnoga (Hadždž 3)

O vjernici, ne idite šejtanovim stopama! Onoga ko bude išao šejtanovim stopama, on će na razvrat i odvratna djela navoditi. A da nije Allahove dobrote prema vama i milosti Njegove, nijedan se od vas ne bi nikad od grijeha očistio; ali Allah čisti onoga koga On hoće. Allah sve čuje i sve zna. (Nur 21)

Drugo, Ilhamija šejhovo vođenje simbolički poredi sa poslanikovim i Kur'anskim vođenjem. Cilj življenja, djelovanja i vjerovanja po Ilahimiji jeste idenje ka Bogu i u konačnici stapanje s njim. Čovjek svakim svojim gestom i pokretom, svjesno ili nesvjesno ide ka Njemu.

*Njemu pokornost je sve što radimo
To što mirujemo i što mu se vraćamo
Svi snovi su do Njega dopiranje
Sva rasutost sebi dolaženje*

(Hadžijamaković, 1987A:136)

Sve robuje Bogu i sve se ka Njemu kreće, čak i najsitnije čestice. Po Njemu sve opstaje i On jedini može donijeti sreću i uspjeh.

Bog je Apsolutan i jedina istinska realnost i egzistencija a sve ostalo što vidimo i što smatramo egzistirajućim, ustvari, predstavlja Njegov odraz ili manifestaciju Njegovih atributa što je najbolje prikazao u jednoj od pjesama na turskom jeziku iz koje potječe stih:

*Ti si sjajna zvijezda i miradž i maslina sveta
Ti si Sinaj, Ti se ukaza kad nesta brdo svijeta*

(Hadžijamaković, 1987A:145)

Evidentno je da je ovdje riječ o jedinstvu svjedočenja a ne o jedinstvu egzistencije. Poznato je da su tokom razvojnog toka tesavvufa ova dva pravca istovremeno egzistirala. Prvu struju je predvodio Gazali, a drugu Ibn Arebi. U skladu sa mišljenjem pobornika jedinstva svjedočenja Bog se manifestira u svakoj stvari i njegova prisutnost se osjeća u svim formama i dimenzijama univerzuma. Shodno takvom promišljanju Bog esencijalno djeluje a ljudsko predstavlja samo akcidenciju.

*O Bliski, blizak si i sebi približi
Gospodaru moj, olakšaj život i ljubav ukaži !*

(Hadžijamaković, 1987A: 157)

Pored tretiranja pitanja jedinstva svjedočenja, kao jednog od najtemeljnijih pitanja islamskog tesavvufa, Ilhamija stidljivo i dosta škrto obrađuje i pitanje savršenog čovjeka, koje, također, predstavlja jedno od najtemeljnijih učenja tesavvufa. Poznato je da je obje spomenute teme na najpotpuniji način elaborirao Ibn Arebi, međutim, smatra se da je u islamskom misticizmu Haladž prvi

tretirao pitanje savršenog čovjeka, međutim Ibn Arebi i Džili, kao i Nesefi ovu problematiku su razvili do krajnjih konsekvenci. Ilhamija se indirektno dotiče ovog pitanja u mnogim pjesmama, kako na turskom tako i na bosanskom jeziku obrađujući pitanje uloge i pozicije šejha. No, u jednoj od pjesama na turskom jeziku on pokazuje svo svoje znanje i obaviještenost kada je ova tematika u pitanju. Pojašnjava klasifikaciju i funkciju savršenih ljudi i navodi njihova imena. Napominje da bez njih svijet ne bi mogao opstajati, jer oni su razlog stvaranja i konstantne Božije milosti. Iako različiti po mezhebu, načinu življenja, obnašanju funkcije, ponašanja, po Ilhamiji, oni su isti i jedinstveni, jer teže istom cilju. (Hadžijamaković, 1987A:139)

Ovo nas u jednoj mjeri podsjeća na Rumijevo poređenje savršenih ljudi sa talasima, koji, iako mnogobrojni i različiti, su jedno, potječu iz jedne materije i stapaju se u istu supstancu:

*Brojnošću su slični talasima
U višebrojnost ih je doveo vjetar*

(Mevlana, 1998:188)

No, kao što rekosmo, Ilhamija se tu puno ne zadržava, jer se boji da ne bi svoje pravovjerje uprljao sumnjivim raspravama i tumačenjima i da ne bi naišao na osudu puritanaca i vjerskih pravnika.

Međutim, Ilhamija je svoj stav o tarikatu i tesavvufu najbolje sazeo u jednoj od pjesama na turskom jeziku gdje otvoreno tvrdi da dervišluk predstavlja ispravnost, stjecanje znanja, zuhd, minimalnu ishranu, jutarnji ibadet, činjenje dobra i izučavanje tesavvufa. (Hadžijamaković, 1987A:91)

E tu se u potpunosti slaže sa Sadijem koji kaže:

*Na djelu se pokaži i šta želiš obuci
Krunu na glavu i zastavu na rame nabaci!*

(Sadi, 1998:72)

*Hirka, tespih i odora čemu ti služe ?
Očisti se od djela i navike ružne
Nema potrebe za posjedovanjem turskoga ćulaha
Derviškog karaktera budi i obuci tatarska ćulaha!*

(Sadi, 1998:78)

2. ZIKR

Zikrullah ili spominjanje i sjećanje na Boga predstavlja osnovu Ilhamijina sufijskog svjetonazora. Poznato je da su prve sufije poput Hasana Basrija, Ibrahima Edhema, Šekika Belhija, Sufjana Sevrija i drugih zikrullah, ibadet i moral pretpostavljali svim drugim vjerskim i nevjerskim obredima i činima. No, vrlo brzo, tačnije u devetom stoljeću tesavvuf kreće u drugom pravcu i sve više se okreće ka teozofiji, misticizmu, gnozi i filozofiji. Međutim, zahidski krak tesavvufa je i dalje nastavio egzistirati ali mnogo slabijeg inteziteta. Kasnije generacije osnovu svog duhovnom uspinjanja, odnosno uzdizanja ka Bogu temelje na ljubavi ili kontemplaciji, promišljanju i intuiciji, odnosno otkrovljenju. Utemeljitelji ova dva pravca u islamskom tesavvufu su bili Ebu Jezid (Bajazid) Bistami i Džunejd Bagdadi. Kao što smo rekli zahidski tok je nastavio egzistirati, pa čak nakon petnaestog stoljeća ponovo ojačao. Ilhamija spada upravo u tu kategoriju sufija. Oni zikrullah uzimaju kao osnovno sredstvo stizanja do Allaha dž.š.

Ilhamija o zikrullahu nadahnuto govori u mnogim svojim pjesmama na turskom, bosanskom i arapskom jeziku, ali ga je najbolje predstavio u nekoliko pjesama na turskom jeziku.

Zikrullah je u Ilhamijevom svjetonazoru izvor duhovnog, duševnog i fizičkog smiraja kako pojedinca tako i zajednice. Zikrullah otklanja sve negativne stvari i približava murida Bogu. Općenito govoreći zikrullah je svjetlo, svjetiljka ili, pak, ljubav.

Zanimljivo je spomenuti da Ilhamija zikrullah povezuje sa ljubavlju i zanosom prema Bogu, jer je to sredstvo kojim očitujemo svoju ljubav. To je kao kada opetovanjem i stalnim ponavljanjem imena voljene osobe želimo potvrditi odanost, privrženost i ljubav prema njoj.

Međutim, zikrullah je, također, trenutak kada ašik i mašuk, odnosno onaj koji voli i onaj koji je voljen ili preciznije rečeno rob i gospodar stupaju u kontakt i međusobno komuniciraju ili rečeno sufijskim rječnikom međusobno se vole. (Hadžijamaković, 1987A:82-85)

*Dok si u zikrullahu Milostivi te voli
Gledajući u Kur'an plakat ćeš, al' ne od boli*

(Hadžijamaković, 1987A:85)

Da ovo nije izdvojen slučaj povezivanja zikrullaha i ljubavi govore mnogobrojni Ilhamijini stihovi na turskom jeziku. On tu gotovo poistovjećuje zikr i ljubav i time pokazuje da je načinio korak dalje od zuhda zagazivši na poligon irfanskog puta ljubavi. No, kao što ćemo vidjeti Ilhamija se nije osmjelio, jer mu to njegovo «pravovjerje» i izuzetno čvrst oslonac u Šerijatu nisu dozvoljavali. Tačno je da je «zikrullah » ljubav, ali Ilhamija se nikada nije u potpunosti osmjelio i pretpostavio ljubav zikrullahu kao savršenoj formi i putu islamskog tesavvufa.

U duhu sufijskog nauka Ilhamija ne prihvata bilo koju vrstu zikrullaha. Samo zikrullah vođen čestitim šejhom može polučiti rezultate i otvoriti «vrata» izbavljenja.

*U spomen Bogu nađe se poneki muršid
Zikrullah svakom otvara vrata ali uz iršad*

(Hadžijamaković, 1987A:82)

Pitanje šejha u tesavvufu je veoma precizno definirano. Njegovo djelovanje, izbor i duhovna silsila predstavljaju zaseban nauk. Šejh u tarikatu je u biti savršeni čovjek koji ima direktan kontakt sa Bogom odnosno koji je nakon prelaženja duhovnih merteba stigao do utruća u Bogu. Samo takav šejh može i smije voditi druge i, uz Božiji izun, on im otvara «vrata» gajba, pokazuje «skrивene riznice», uči ih tajnom jeziku i pokazuje im keramete.

Zanimljivo je spomenuti da Ilhamija ne zahtijeva apsolutnu pokornost šejhu kao što to na primjer čini Fevzija. Naime, on se više fokusira na individualno usavršavanje, pročišćavanje morala, učenje, razmišljanje, činjenje dobra, ibadet i zikr. Možda zbog toga što su ljudi njegovog doba bili toliko ogrezli u grijehenje, zastranjivanje i razvrat tako da je bilo veoma malo šejhova na koje bi se bilo moguće pozvati kao na duhovne i moralne autoritete.

Ilhamija se pokazao kao veoma dobar poznavalac nekih sufijskih djela. On se poziva na velike autoritete kada raspravlja o načinu i metodu zikra. Bilo bi mnogo zanimljivije da je pokazao veću upućenost u sufijska djela kada je riječ o temeljnijim sufijskim učenjima.

U svakom slučaju Ilhamija je prešao onaj prag na kojem se uobičajeno nalaze „zahidi“, „abidi“ i „nasici“ u naučnoj kategorizaciji islamskog tesavvufa.

3. LJUBAV

Korak koji je Ilhamiju odvojio od običnog derviša kom obredi i formalizam predstavljaju osnov duhovnog uspinjanja jeste veoma vješt prelazak sa stupnja „zahida“ na stepen „ašika“. U prethodnom dijelu smo vidjeli da Ilhamija poistovjećuje ljubav i zikrullah te da smatra da zikrullah predstavlja potvrdu i očitovanje ljubavi. Međutim, što se vidi u stihu:

*Do prijatelja imam put, srce puno svjetla
Imam vatru ljubavi i dušu koja pjeva*

(Hadžijamaković, 1987A: 90)

Mada bojažljivo i skromno Ilhamija ide korak dalje i uspinje se na «pticu» ljubavi kako bi hitrije stigao do cilja. Preko ljubavi je najlakše spoznati Boga, a ljubav odagna sve boli, patnje i iskušenja. Ovu misao Ilhamija nije slijedio i nije joj ostao baš doslijedan. Dosta čest motiv koji se nalazi u svim klasičnim pjesmama kao što je «samospaljivanje leptirice u plamenu svijeće» što simbolizira mistično sjedinjavanje ašika i mašuka, kod Ilhamije zauzima veoma respektabilno mjesto. (Hadžijamaković, 1987A: 89-97)

Prisustvo ovog motiva u pjesmama nekog od pjesnika govori o žestini njegove ljubavi i čežnji da se približi krajnjem stepenu tesavvufa. Sufijski pjesnik veoma često vodi dijalog sa svojim Bogom obraćajući mu se riječima punim žara i čežnje. To su trenuci kada mistik zaboravlja svoj stepen čovjeka i roba i kada gotovo ravnopravno traži da mu se udovolji.

Ovakvih scena susrećemo kod svih pjesnika a Ilhamija nije izuzetak. Po pravilu to su najljepši i najjači dijelovi poezije svakog pjesnika. Tu, bez ikakvih zapreka, progovara mistikova duša koja čezne da se vrati svom ishodištu i moli svog voljenog da pokida lance fizičkog tijela te da učini da se spoje.

Ilhamija je to veoma lijepo izrekao u slijedećim stihovima:

*Allahu ! Moj Bože: Uzmi me !
U vatri ljubavi, razori me*

(Hadžijamaković, 1987A: 89)

Da bi ljubav bila iskrena i stoga primijećena od strane onoga od kojeg treba da bude primijećena i naravno adekvatno nagrađena «stapanjem», zaljubljenik mora pokazati da fizički ništa ne osjeća i da «osim Boga» za njega ne postoji ništa drugo. Vrijeme, prostor, bol ili patnja za njega ništa ne znače i on ih ne percipira. Za njega

bol je lijek a patnja ugodno bivstvovanje. Svaki gest voljene osobe pa čak i prijekor, uvreda ili udarac mogu izazvati bujicu ushićenja. Islamski mistik ljubav doživljava kao brisanje vlastitog bitisanja i utapanja u biću voljene osobe. Vrhunac takvog stanja je izbivanje izvan materijalnog svijeta i neosjećanje fizičkih stanja. Stoga, motiv «bola što lijek je» na najbolji način predstavlja ovo stanje. Ilhamija se ovim motivom obilato i vješto koristi. (Hadžijamaković, 1987A: 89, 93 i 96)

4. MORAL

Jedna od najkarakterističnijih odlika Ilhamijina svjetonazora jeste moral i etičnost. Moral je nedvojivi dio njegove ličnosti i njegovog pogleda na svijet i vjeru. On kao visoko senzibilna ličnost uočava sve moralne i socijalne devijacije u društvu i svjestan njihova pogubna karaktera za opstanak i prosperitet zajednice budi i podsjeća kolektivnu svijet naroda. On je probuđena savjest koja vapi za pročišćavanjem zajednice i pojedinaca i s obzirom da je svjestan svoje uloge i položaja u društvu stavlja se na čelo i onako kako najbolje zna služi ljudima koji ga slijede.

Svjestan je da njegov glas ne dopire samo do uskog kruga derviša i njegovih murida, nego mnogo šire izvan zidina tekije i džamije te stoga nerijetko otvoreno progovara o svojoj zadaći i moralnoj obavezi prema zajednici:

Biti onaj koji upućuje i koji vjeru isijava

Biti onaj koji učen u zikru istrajava

(Hadžijamaković, 1987A:106)

Svjestan je da samo vlastitim primjerom i «isijavanjem» može utjecati na druge i zato otesito i odriješena jezika progovara protiv «vladara zalima» i «istrajava» na svom putu bez obzira što se taj put završava kobnom smrću.

S obzirom da je veoma dobro bio svjestan vremena u kojem živi i negativnih posljedica koje su anarhija, bezvlašće, sveopća tiranija, tlačenje i produbljivanje neznanja imali na opstanak zajednice Ilhamija poručuje učenim kolegama da je «potreba» da se oni angažuju na polju upućivanja ljudi koji lutaju obezglavljeni. Ipak, vjeran svojim dubokim uvjerenjima, koja nosi iz tekije, poziva na ustrajnost u spominjanju Boga, jer bez njegove pomoći nikakvo djelo nije moguće realizirati:

Upućivanje je postalo potreba, posao dobrih ljudi

Učeni ljudi neka ustraju u zikru !

(Hadžijamaković, 1987 B: 87)

Već smo rekli da Ilhamija formu stavlja u drugi plan tako da «ćulah i hirka» po njegovom dubokom uvjerenju ne znače ništa ukoliko sufija nema «mehko srce». Međutim, nije dovoljno samo mehko srce potrebno je činiti dobra djela i svoj moral svakodnevno njegovati i profilirati. Stoga on ašike, koji su se zaputili duhovnim putem kojim i on hodi, poziva da grade moral, jer u protivnom će doprinositi samo razdoru podvajanju.

Ne čini razdor i podvajanje

O, ašiče, nađi visok moral !

(Hadžijamaković, 1987A: 91)

Ilhamija poput velikog iranskog pjesnika Sadija, kojeg smo već citirali, vjeruje da «hizmet i služenje drugima» predstavlja najispravniji put i samo moralna jedinka, koja svoja uvjerenja primjenjuje u praksi može očekivati adekvatnu satisfakciju od Boga.

Prema tome, Ilhamija upozorava da takav čovjek treba da bude spokojan i miran, jer će za to svakako biti nagrađen, ali mora ostati istrajan i čvrst:

Čini dobro i budi spokojan

Da se ne potucaš, budi čvrst !

(Hadžijamaković, 1987A: 91)

Da se Ilhamijin moral i činjenje dobra ne zadržava samo na jeziku pokazao je to svojim žrtvovanjem i smrću. No, njegov moral je univerzalan, globalan i odnosi se na sve ljude, pripadnike svih vjera, grupacija i nacija. On pokazuje da svi ljudi su Božija stvorenja i stoga ih treba poštovati i potpomagati.

Njegov prag etičke tolerancije ide mnogo dalje tako da se odnosi na sva ostala živa i neživa stvorenja:

Ilhamija gleda i s isprikom svakog prihvaća

I time dokazuje da istinski zapis prihvaća

(Hadžijamaković, 1987A: 129)

Božija stvorenja cijeni, ne ponižavaj !

Dobrotu odjeni, putnikove želje uslišaj !

(Hadžijamaković, 1987A: 91)

Uistinu se može reći da je Ilhamija moralna savjest svoga vremena što je pokazao mnogobrojnim stihovima tako da gotovo nema stranice njegova divana a da se na njenim rubovima ne prolama njegov moralizatorski i stoički vapaj.

On nije, poput mnogih sufija i sljedbenika tarikata, zapao u mrežu filozofiranja, spekulisanja i cjepidlačenja niti je poput drugih likovao u svojoj sujeti igrajući se kelamskim, fikhskim i hadiskim temama. On je živio moral i umro je kao takav.

5. PROSVETITELJSTVO

Prosvetiteljstvo je pored tesavvufa i morala jedna od najkarakterističnijih crta Ilhamijinog svjetonazora. No, ova crta njegove ličnosti više dolazi do izražaja u pjesmama na bosanskom jeziku. S obzirom da se obraća običnim i neukim ljudima konstantno ih poziva da uče, čitaju i obrazuju se. O ovoj temi najdoimljivijom se čini pjesma «Hajde sinak te uči» koja, uistinu, predstavlja prosvjetiteljski manifest jednog muslimanskog intelektualca na narodnom jeziku. Svaki stih ove pjesme poziva i ukazuje na vrijednost znanja i nauke.

Koliko je Ilhamiji bitno da se širi nauka i da ljudi uče i čitaju govori najbolje stih:

*Daim kašljem i kišem
Sakat rukom sve pišem
Zaif hasta jedva dišem
Molim vam se učite !*

(Hadžijamaković, 1987B: 126)

Rijetko je koji proglas, izuzev Kur'ana i hadisa, na bolji način pokazao značaj znanja i nauke. Malo je prosvjetitelja na ovaj način pozivalo narod na put znanja i nauke. Ilhamija kratkim, jezgrovitim i sugestibilnim sentencama poziva «Ne rastaj se od sufara» (Hadžijamaković, 1987A: 49), «Hajde sinak, te uči !», «Uči, sinak, i piši !», «Dobro ti ders nadgledaj !» (Hadžijamaković, 1987A: 73), «Ustrajte u sticanju znanja !» itd.

Ilhamija, kao i ostali islamski učenjaci, nauku ne odvoja od vjere i ona je samo jedan od puteva približavanja Bogu. Tako svaki stih koji govori o nauci i stjecanju znanja implicite ili eksplicite poziva na pobožnost, čvršće pridržavanje ibadeta i jači moral. Naprimjer:

Ne rastaj se od sufara

*Puno čini istigfara
Biž od griha i kuffara
Hajde dostu u tekiju !*

(Hadžijamaković, 1987A: 49)

Ili pak:

*O pametni poslušaj i prosudi
Prema Bogu uvijek iskren budi !*

(Hadžijamaković, 1987A: 100)

Međutim, Ilhamija ne poziva samo na površno i mektebsko znanje. Tačno je da kada se obraća djeci upravo na to cilja, ali kada govori općenito i kada se obraća odraslim, onda podrazumijeva znanje koje je zasnovano na promišljanju, razmišljanju i zaključivanju.

Znanje mora biti temeljito, čvrsto i jasno a ne zasnovano na pretpostavakama, poluistinama i površnim činjenicama. (Hadžijamaković, 1987A: 90)

Jasno je da je Ilhamija uvidio vrijednost i značaj znanja i da ga nije posmatrao samo kao sredstvo upoznavanja vjere i vjerskih propisa. To nam najbolje potvrđuju mnogobrojni stihovi koji akcentiraju značaj čitanja, pisanja i izučavanja.

U svakom slučaju Ilhamija je svjesno ili nesvjesno reflektirao talas prosvjetiteljstva koji je u to vrijeme već zahvatio i islamski svijet, ali nedovoljno da bi zaista polučio pozitivne efekte. Njegovo ime će ostati zapisano u analima povijesti kao «ptica» koja je dosta rano pjevala o vrijednostima koje su kasnije postale općeprihvaćeno kao što su nauka, studiranje, jednakost, uvažavanje svih ljudi, humanizam, altruizam i mnoge druge vrijednosti.

6. DRUŠTVENO OKRUŽENJE

O Ilhamiji nije moguće govoriti, a da ne uzmemo u obzir sociološku dimenziju njegovog djelovanja. On nije poput značajnog dijela klasičnih pjesnika i sufija koji u svojim pjesmama nisu govorili o onome što ih okružuje, niti su primjećivali patnje naroda. Nije se povukao u osamu i u korist vlastitog spasenja pustio svijet da propada. Poznata je eksplozija njegovih buntovničkih osjećaja u pjesmi «Čudan zeman nastade». Ta pjesma ga je ovjekovječila i učinila bliskim i dragim milionima potlačenih i obespravljenih ljudi. Svaki stih ove legendarne pjesme na bosanskom jeziku vjerno i umjetnički slika teško stanje u tadašnjoj

Bosni. Ilhamija slika gotovo sveopću apokalipsu stihovima «*Sve zlikovac postade*», «*Dobrih ljudi nestade*», «*Munafika stoji huka*», «*Krivda pravdu zamela*», «*Nasta čudna ulema*», «*Vrat slomiše radi mala*», «*Krivo uče za sijaset*», «*I kod paša ima ljudi Ko je dobar vrlo hudi*»....

Ovdje je predstavljena svaka kategorija društva počev od obične raje, koja pati i koja se nalazi na udaru zlih i pokvarenih paša, preko uleme i pravnika, koji krivo sude i rade samo u ime mala, do vezira i namjesnika koji su okruženi «zlim ljudima i murtedima». Stoga se on s pravom pita «Šta se hoće zaboga ?» odnosno ima li većeg zla i patnje koja može zadesiti narod i dokle treba ćutati i nijemo posmatrati ?

Na istom fonu mu je i pjesma u kojoj se gotovo podrugljivo i ironično pita gdje su Halil i Ali-paša i odgovara riječima:

*I goveda znaše naša
De to biše laži vaše ?*

(Handžić, 1933: 93)

Pjesnik želi da kaže da su se navedeni državni dostojanstvenici i predvodnici naroda toliko odali razvratu i fesadu da čak i stoka zna gdje se svakog trenutka nalaze. Izuzev jedenja, pijenja, uživanja, razvrata, tlačenja i tiranije drugoga posla nemaju.

Za razliku od pjesama na bosanskom jeziku u pjesmama na turskom jeziku Ilhamija manje tretira društvene teme i problemi i patnje naroda se slabije reflektiraju u njima.

Međutim, povremeno i tu bljesne poneki stih ogorčenja i bunta gdje Ilhamija teškim riječima slika vrijeme u kojem živi i predvodnike naroda.

To je vrijeme kad se «svjetlo u tamu pretvara» i kada sve ono što je dobro postaje zlo, to je doba obezvređivanja svih pozitivnih vrijednosti i gaženja nauke. Ilhamija drugog izlaza ne vidi do da potražimo utočište kod Boga i da ga zamolimo za pomoć:

*Kakvo je doba kad se svjetlo u tamu pretvara
Kad ašici u sumnju bačeni smo
Kad nauk učenih u ništa stvara
Kreni Bogu i reci: «Milostivi, Tebi utekosmo !*

(Hadžijamaković, 1987A: 108)

Ilhamijinoj kritici ne izmiče niko pa čak ni njegovi istomišljenici, odnosno sljedbenici tarikata. On je svjestan da se iza sufijske hirke i ćulaha krije veliki broj pokvarenjaka, koji misle

samo na vlastiti boljitak i prosperitet. Stoga im poručuje da od «Hirke i ćulaha» neće ništa imati ukoliko nemaju «mehko srce» ili pak ne čine dobra djela. On kritikuje i one sufije koji «proklinju i poriču», odnosno koji su loša morala i nemaju plemenitih svojstava kao što su sabur, blagost, dobroćudnost itd. (Hadžijamaković, 1987A: 154)

Mada je Ilhamija svoje raspoloženje najbolje iskazao u pjesmi na bosanskom jeziku pod naslovom «Čudan zeman nastade» obraćajući se narodnim masama slično raspoloženje je iskazao i u jednoj pjesmi na turskom jeziku gdje se obraća učenicima i višim slojevima društva. Ilhamija je, čini se, htio da njegov glas čuju svi i da se svako preispita i učini ono što može.

Slobodno se može reći da ova pjesma na jedan sažet i jezgrovit način sadrži sve ono što je izrečeno u pjesmi «Čudan zeman nastade». Stoga ćemo navesti neke stihove iz te pjesme:

*O pametni, ne čudi se ovom nasilju
Sad narodom ovim zlikovci vladaju
Gdje je pravednik, gdje je sad učenjak
Za dobre je ostao samo jedan trenutak
Ako je isto opravdanje zlu i nasilju
To je znak da postoji kraj ovom svijetu*

(Hadžijamaković, 1987A: 105)

Ovdje pjesnik govori o predapokaliptičnom stanju i općem nasilju.

Mada iza sebe nije ostavio velik opus radova svojim životom, djelom i smrću Ilhamija je dijelom obilježio prošlost, a budućnosti je ostavio lijep primjer borbe, zalaganja, moralnosti i spajanja pozitivnih vrlina.

ZAKLJUČAK

Osnovnu potku Ilhamijinog duhovnog i intelektualnog backgrounda čine ideje i stavovi vezani za njegovo duhovno unutarnje kontempliranje, najjasnije projicirano u njegovom poimanju tarikata, Šerijata, duhovne ljubavi, isposništva, morala i ibadeta, s jedne strane, i ideje i nazori vezani za njegov društveni angažman i djelovanje u vanjskom svijetu u formi prosvjetiteljstva, kritike društva i svojevrsnog socijalnog bunta.

Vjera je za njega sinteza upražnjavanja duhovnog puta i primjene šerijatskih propisa. Svaka tarikatska praksa koja nije

utemeljena na vjerezakonu ne može biti ispravna i prihvaćena. Duhovni put je put ljubavi čiju manifestaciju i kriterij ispravnosti predstavlja zikr. Da bi duhovni tragalac išao pravim putem i da bi mogao stići na cilj, mora imati ispravnog vodiča, koji je već ranije prešao taj isti put i koji simbolički predstavlja Poslanika. Međutim, ni jedan sufijski obred, niti običaj ne mogu biti validni ukoliko nisu utemeljeni na moralnim obrascima i ukoliko za cilj nemaju poboljšanje moralnih kvaliteta pojedinca i uvjeta u kojim živi zajednica. Nauka prožeta moralom i duhovnom ljubavlju predstavlja plod zdravog vjerovanja. Ilhamija smatra da istinski vjernik nikako ne smije zaboraviti i zanemariti druge ljude, niti se smije indolentno odnositi prema njihovim problemima i nedaćama. Kriterij ispravnosti duhovnog puta i iskrenosti duhovnog putnika jeste briga za ljude koji žive u okruženju te stoga borba za njihovu sreću, blagostanje i mir predstavlja visoke domete duhovnog uzdignuća svakog duhovnog putnika. U skladu s tim Ilhamija svoju duhovnu, kao i intelektualnu, zrelost najbolje pokazuje u svom društvenom angažmanu odnosno svojevrsnom protežiranju ideje prosvjetiteljstva, obrazovanosti i prosvijećenosti.

Naša osnovna teza je bila da je Ilhamijinin intelektualni i duhovni karakter najviše iskazao kontempliranjem i projiciranjem jednog dijela sufijskih ideja u vlastiti život i okruženje i praktično djelovanje u skladu s istim. Ilhamija je svoju duhovnu i intelektualnu zrelost pokazao žrtvujući se za druge ljude i za njihovu sreću.

LITERATURA

- Abdurahman, N.(1981). *Hrestomatija bosanske alhamijado književnosti*. Sarajevo: Svjetlost.
- Dželaluddin, M. (1998). *Mesneviya* (tom II), prema Nikolsonovom kritičkom izdanju priredio Mehdi Azarjazdi Horamšahi. Teheran: Pažuheš.
- Lamija, H. i Emina, M.(1995). *Poezija Bošnjaka na orijentalnim jezicima*. Sarajevo: Preporod
- Mehmed, H. (1993). *Književni rad bosansko-hercegovačkih muslimana*. Sarajevo: Državna štamparija.
- Muhammed, H.(1986) *Alhamijado književnost i njeni stvaraoci*. Sarajevo: Svjetlost.
- Muhammed, H.(1991). *Ilhamija, život i djelo*, Sarajevo: El-Kalem.

- Muhammed, H.(1987). Nekoliko pjesama iz Ilhamijina divana, u:
Anali Gazihusrev-begove biblioteke, knjiga XIII-XIV, str, 85-92. Sarajevo: Gazi-husrev begova biblioteka.
- Muslihuddin, S.(1998). *Komplet Sadijevih djela*, priredio Muhammed Ali Forugi. Teheran: Emir Kebir.
- Safvet-beg, B. (2007) , *Bošnjaci i Hercegovci u islamskoj književnosti*. Sarajevo: Preporod.
- Safvet-beg, B.(1931). *Znameniti Hrvati, Bošnjaci i Hercegovci u turskoj carevini*. Zagreb: Matica Hrvatska.
- Smail, B.(1994). *Kultura Bošnjaka*. Tuzla: PP «R&R»..
- Šabanović, H. (1973). *Književnost muslimana na orijentalnim jezicima*. Sarajevo: Svjetlost.

ILHAMIJA ŽEPČAK'S SPIRITUAL AND INTELECTUAL BACKGROUND

Sedad Dizdarević, Ph.D.

Summary

Since Ilhamija is one of the most influential personalities of Bosnian culture at the end of Otoman period learning his intelectual and spiritual exertion becomes necessary in order to better undertand his importance for total social and cultural flow in Bosnia and Herzegovina at that time. Applying the deconstructional method of text analysis, Ilhamija's most important works were analyzed. Through this analysis the author tried to distinguish the most characteristic lines of force of his intelectual and spiritual background. As a rezult of this analysis comes a conclusion that Ilhamija was mostla a mystic, imbued by religious and gnostic zeal, who recognized his mission in raising his compatriots' consciousness and enlightening them.

His intelectual background is strongly marked by mystic spirituality where transcidental love and yearning for closness to God prevails. Moral, asceticism and prayer are the substance material of his inner spiritual being, and enligtenment zeal, rebelliousness and social activity are the basic thread of his outter being.

Key words: Abdulvehhab Ilhamija, History, Literature, Tesavvuf, Enlightenment

الخلفية الثقافية والروحية لشخصية عبد الوهاب إلهامي زبتشاوي

الدكتور/سداد دزدارفيتش

كلية التربية الإسلامية في جامعة زينيتسا

الخلاصة

يمثل عبد الوهاب إلهامي زبتشاوي إحدى أبرز شخصيات التاريخ الثقافي البوسنوي في نهاية الحكم العثماني. لذا تعتبر دراسة جهوده في مجال الثقافة ضرورية لمعرفة دوره في العملية الثقافية والعلمية في ذلك العصر. قام الباحث بدراسة أبرز مؤلفات إلهامي حتى يكشف عن أهم خطوط خلفيته العلمية والثقافية. تبين للباحث، بعد هذه الدراسة إن إلهامي قبل كل شيء صوفي يتميز بالإيمان القوي والعرفان العميق، سخر حياته لتوعية قومه. تتميز خلفيته الثقافية بالروحانية الصوفة والعشق الإلهي بقصد التقرب إلى الله. الخلق والرهبانية والعبادة أهم لبنات شخصيته الداخلية، والحماس الدعوي، والطاقة الثورية، والمشاركة الاجتماعية أهم لبنات شخصيته الخارجية.

المصطلحات الأساسية: عبد الواب إلهامي، التاريخ، الأدب، التصوف، التوعية